

А. С. Романова

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри теорії та філософії права

СВОБІДНА ВОЛЯ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (ПРИРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

© Романова А. С., 2016

Висвітлюється філософсько-правовий підхід до розуміння природно-правових особливостей збереження і розвитку свободної волі людини в умовах глобалізації суспільства. Акцентовано увагу на базових природно-правових цінностях, які покладені в основу принципів діяльності людини у соціоприродному просторі.

Ключові слова: право, людина, свобода, свободна воля, глобалізація, правові цінності.

А. С. Романова

СВОБОДНАЯ ВОЛЯ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА (ПРИРОДНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ)

Отслеживается философско-правовой подход к пониманию природно-правовых особенностей сохранения и развития свободной воли человека в условиях глобализации общества. Акцентируется внимание на базовых природно-правовых ценностях, которые лежат в основе принципов деятельности человека в социоприродном пространстве.

Ключевые слова: право, человек, свобода, свободная воля, глобализация, правовые ценности.

A. S. Romanova

FREE WILL OF A MAN UNDER GLOBALIZATION OF THE SOCIETY (NATURAL AND LEGAL ASPECT)

The article deals with the philosophical and legal approach to understanding of natural and legal features of the preservation and development of free will of a person under globalization of the society. A great attention is paid to the basic natural and legal values that form the basis of the principles of human activity in the socio-natural space.

Key words: law, man, freedom, free will, globalization, legal values.

Постановка проблеми. Впродовж усього історичного розвитку філософсько-правової думки існували різні підходи до розуміння задекларованої проблематики. Загалом протиставлялися соціоцентристський та антропоцентристський підходи. Реальною ознакою, за якою можемо оцінювати свободну волю людини за умов глобалізаційних процесів у суспільстві, є також суспільно дієві факти, тобто вчинки людини і їх мотиви.

Людина не може існувати відокремлено від соціуму і його впливу. Переважно таке існування теоретично можливе, навіть інколи воно позитивно впливає на взаємини людей, але повноцінно особистість може розвиватися у суспільстві, зберігаючи при цьому власну індивідуальність і керуючись нормами, які визнаються і сприймаються цим суспільством.

Глобалізаційні процеси у праві, як і у суспільстві загалом, сприймаються неоднозначно. Варто погодитися, що є низка плюсів і мінусів глобалізації. Хоча, якщо розглядати проблему, послуговуючись нормами природного права і на їх основі, то можна констатувати, що природно-правовий простір не розмежовує правові системи, держави, людей, норми права тощо. Це простір, у якому усі повинні дотримуватися норм природного права і на їх основі “будувати” правову систему, максимально наближену до сприйняття її певним середовищем.

З огляду на це, необхідно виробити єдину концепцію розуміння особливості реалізації свободної волі людини у соціоприродному та природно-правовому просторі.

Аналіз досліджень проблеми. Сьогодні активно розвиваються антропологічні дослідження, виробляються нові шляхи пізнання внутрішнього світу людини. Свобідна воля людини в науковій думці розглядається, як правило, в контексті свободи та поведінкових аспектів та щодо форм правової активності особи. Цю проблематику розглядають праці таких відомих учених, як: В. Бачинін, Т. Гарасимів, О. Гришук, В. Кушерець, В. Лозовой, С. Максимов, С. Сливка та ін.

Дещо менше уваги учені-правознавці, філософи та соціологи права приділяли особливостям формування, прояву та реалізації свободної волі людини в умовах глобалізації суспільства у природно-правовому просторі.

Загалом, попри значну кількість науково-дослідницької літератури із цієї тематики вважаємо, що доцільно аналізувати свободну волю людини саме за умов впливу певних зовнішніх факторів (глобалізаційні процеси), що сприятиме всебічному вивченню не лише природно-правових особливостей розвитку людини у суспільстві, а й проявів її внутрішніх ціннісних орієнтацій.

Мета роботи зумовлює необхідність філософсько-правового аналізу широкого кола питань, що стосуються природно-правового аспекту свободної волі людини в умовах процесу глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Велика кількість напрямів з дослідження людини в буттєвому просторі свідчить про те, що філософська антропологія не створила єдиної концепції розуміння людини, та й, мабуть, і не створить, бо кожен аспект людської життєдіяльності настільки неповторний і багатогранний, що було б нелогічно звести таке дослідження до якихось меж.

Варто погодитися з авторитетною думкою В. Бачиніна про те, що людина – це біо-соціо-духовна істота, котра здатна активно діяти, пристосовуватися до обставин або змінювати їх відповідно до своїх потреб [1, с. 180].

Кожна наукова течія, яка розглядає проблему людини, має специфічне уявлення про існування і життєдіяльність людини, її взаємодію з іншими людьми. Проблема буття людини розглядали в контексті традиційних питань про сутність людини і сенс її життя, свободу волі і сутність свідомості, взаємодію людини і суспільства [2].

Цілісно і гармонійно людина розвивається у природно-правовому просторі, що проводить розмежування між свободою і свавіллям, формує і нормує свободу людини. Людська свобода не може проявлятися поза умовами, в яких протікає буття людини. Природно-правовий простір передбачає створення правової держави в позитивно-правовому полі. Створюючи правову державу, організовуючи громадянське суспільство, людство об’єктивно шукає нову гуманістичну модель соціального устрою, в центрі якого має бути людина.

Так, щодо проблематики свободи волі, в межах якої найчастіше порушували питання про особистісну сутність людини в межах буттєвого і природно-правового простору, то варто звернутися до філософії І. Канта.

Серед низки питань, що входять до цієї проблематики, які розглядав Кант, було питання про можливість свободної волі загалом як явища. Зауважмо, що феномен свободної волі є необхідною

умовою природно-правового існування людини. Людина, стверджує І. Кант, існує і у світі явищ, і у світі речей самих по собі. Проте вільною вона є саме в другому світі, де не поширюється причинний зв'язок. Натомість у першому світі, де причинний зв'язок є необхідністю, людина цілком підпорядкована цій необхідності і тому не є вільною [3, с. 184].

І. Кант розглядає також вільну волю, реалізовану в одиничній істоті, яка в процесі свого функціонування прагне обмеження інших і навіть повного їх підпорядкування собі, а отже, вона прагне знищити вільні волі інших істот. Іншими словами, вільна воля прагне до самознищення: "...варто тільки ближче придивитися до помислів і бажань людей, як ми всюди натрапимо на їх дороге їм Я, яке завжди впадає у вічі: саме на ньому ґрунтуються їхні наміри... Та й не потрібно бути ворогом чесноти, а просто холоднокровним спостерігачем... щоб... в якісь моменти сумніватися в тому, чи дійсно у світі є справжня чеснота" [4, с. 232]. З огляду на те, що існування вільної волі пояснюється тим, що людина живе ще й у світі речей самих по собі, то визначитися свободою волі може не лише за допомогою емпіричних явищ, а й чистим розумом.

Тож, якщо "розум неодмінно визначає волю", якщо "воля є здатністю вибирати тільки те, що розум незалежно від схильності визнає практично необхідним", якщо "безумовне... веління не залишає волі ніякої свободи щодо протилежного" [4, с. 238], то чи не означає це, що воля обмежується ззовні, тому й не існує її свободи? Із цього приводу І. Кант зазначає, що воля є не що інше, як практичний розум, який самому собі наказує, що має відбуватися [4, с. 249]. Отже, І. Кант роз'яснює не тільки чому можлива вільна воля, а й за яких умов можлива добра (справедлива, позитивна, правильна) вільна воля.

Безперечно, однією з найвищих цінностей людини у природно-правовому просторі є саме свобода. Багато наукових концепцій визначають свободу як вищу цінність, але інтерпретують її в різних, навіть прямо протилежних сенсах. Відкидаючи розуміння свободи як можливості довільних вчинків на власний розсуд, що не "підзвітні" жодним законам (ні природним, ні позитивним), Дж. Локк пов'язує свободу із законом і рамками законності. Він зауважує, що метою закону є не знищення і не обмеження, а збереження і розширення свободи. Адже усі живі істоти живуть за певними законами (нормами, правилами), а там, де немає законів, немає і свободи, стверджує мислитель [5, с. 285]. Аналогічний підхід до свободи характерний і для Ш. Монтеск'є. Він відзначав, що свобода – це право робити те, що дозволяють робити закони, тобто свобода в межах закону, і не важливо, чи це закони держави, чи норми моралі та природно-правові веління [6, с. 421].

Що ж до того, як на основі вільної волі, а саме – високого рівня її розвитку, пізнає вплив права сама людина, то, зазначимо, саме представники юридичної професії покликані донести до людини основну ідею, зміст і сутність не лише норм права, а й норм природної справедливості, природно-правової гармонії. При цьому додамо, що в юридичній антропології значну увагу приділяють проблемі захищеності людини від правового бюрократизму і формалізму, оскільки сьогодні саме творчий аспект діяльності юристів редукується і загалом втрачає свою силу. Антропологія права фіксує розрив між правосвідомістю і позитивним правом. Зі стрімким розвитком нових технологій збільшується кількість нормативно-правових актів, для ефективного застосування яких потрібно збільшувати не кількість юристів, а якісний показник їх професійної придатності. Важливо, щоб правова система не перетворилася поступово на технічну систему, а ще важливіше – на знаряддя в руках бюрократичної машини, що порушує ціннісні ідеали і прагнення людства.

Варто пам'ятати, що розмежування природно-правового і соціоприродного просторів є умовним. Зазначені простори взаємопроникні і не виключають один одного. Тому зауважимо, що можна означити два основні підходи, у межах яких осмислюється соціоприродний простір. Перший з них фактично отожднює його з поняттям "соціальний простір". За цим підходом, людська сутність природи існує тільки для суспільної людини, бо тільки в суспільстві природа є для людини ланкою, що пов'язує людину з людиною, буттям її для іншого і буттям іншого для неї, життєвим елементом людської дійсності. Внаслідок цього продуктом предметно-перетворювальної діяльності людини виступає особливий предметний світ, що становить "другу природу", "олюднену природу",

яка має суспільно якісну визначеність [7]. Тобто соціальний простір розуміється як певний матеріальний атрибут суспільства, як певна активність людини з перетворення середовища проживання на сферу соціальної життєдіяльності. Однак цей “вузький” підхід не відображає всієї повноти соціального рівня організації простору. Друга позиція зводить соціоприродний простір до системи соціальних зв’язків і відносин усередині згуртованого і конфігуративно структурованого колективу людей. Специфіка полягає у тому, що його виникнення і розвиток повністю пов’язані з діяльністю соціального суб’єкта. При цьому, відображаючи ставлення суб’єкта до зовнішнього світу, соціоприродний простір виявляється в матеріальних і духовних відносинах людей і їх результатах [8, с. 94].

В епоху зміни систем цінностей і філософських основ світогляду простежується сплеск інтересу до філософського осмислення особливостей права. Право, маючи у своїй основі такі нормативні критерії, як рівність, свободу, справедливість, об’єктивно спрямовується на встановлення правопорядку і стабільності у суспільстві, суворого й неухильного дотримання законів держави, забезпечення прав і свобод людини. Філософський підхід до дослідження правових проблем в умовах сучасного українського суспільства набуває особливого звучання, даючи змогу зрозуміти суть багатьох кардинальних перетворень під час переходу суспільства до нового якісного стану.

Можна стверджувати, що право – це соціальна гарантія свободи, суспільно визнана особиста автономія, воно надає простір для активності кожного члена суспільства. Абсолютна свобода означала б для людини нічим не обмежений вибір, що поставило б її у доволі складне становище під час ухвалення рішення. Свобода людини не може бути абсолютною, оскільки вона живе в суспільстві подібних до неї, а отже, її свобода повинна співвідноситися зі свободою інших індивідів. Право окреслює межі, в яких громадянин може діяти на власний розсуд, не посягаючи при цьому на права і свободи інших громадян, тобто свобода вибору передбачає відповідальність перед самим собою.

Право формує свободу індивіда своїм загальним масштабом і рівною мірою. Дозволи і заборони, що регламентуються правом, саме і є нормативною структурою й оформленням свободи в суспільному бутті людей, межею свободи, межею між свободою і несвободою. Безправна свобода – це свавілля, анархія, насильство. Такий стан властивий і навіть дещо виправдовується в позитивно-правовому полі його ж нормами, але не існує апіорі у природно-правовому просторі. Справді, “міцне” позитивно-правове поле немислиме без поваги до прав і свобод людини. Водночас запорукою його існування є правосвідомість особи. Вона передбачає тільки два обов’язки людини у сфері права – це повага прав іншої людини і захист власних, коли вони порушені. На цій істині побудоване усе людське буття [9, с. 182].

Сьогодні показує, що людська діяльність дедалі більше проявляється у схильності суб’єктів до радикальних форм життєдіяльності, котрі породжують аномію правових і суспільних цінностей та недосконалість засобів соціального контролю [10, с. 111]. Типовими ознаками сучасної життєдіяльності людства є: перехідні стани, незавершеність, різноманіття політичних і правових орієнтацій за відсутності очевидного домінування бодай однієї з них, швидка зміна пріоритетів, відсутність чітких правил вирішення конфліктів, радикальні настрої і негативне ставлення і до чинної системи позитивного права, і до самого принципу пріоритету правової регламентації суспільних відносин, і до природного права та природно-правового регулювання діяльності людини за нормами, що існують за принципом безумовності.

Варто зазначити, що коло цінностей, які існують зараз, – широке і різноманітне, а тому незмінно є предметом гострих дискусій та ідеологічної боротьби. Через це варто акцентувати увагу на тих базових природно-правових цінностях, які покладено в основу принципів діяльності людини у природно-правовому просторі, а саме: рівноправність і свобода, природно-правова відповідальність, гуманізм, безпека й особиста недоторканність, соціальна справедливість, свобода вибору, демократизм, дотримання норм природного права тощо [11, с. 62].

Важливим і неоднозначним є питання щодо глобалізаційних процесів людства у соціо-природному та природно-правовому просторі. Переважно прихильників, як і противників,

глобалізаційної діяльності людства є багато, і ми не прагнемо підтримувати позицію ні тих, ні інших, а лише хочемо вказати на певні позитивні і негативні аспекти такого напрямку в життєдіяльності людини. Серед викликів глобалізації варто виділити можливе зникнення в результаті уніфікації норм та ідеалів світових культур, процес знеособлення людських індивідуальностей, об'єднання їх у певні, нерідко жорсткі рамки одноманітними нормами і правилами, втрата етнічними групами своєї самобутності, універсалізація, уніфікація правових основ.

Кожен з нас, будучи громадянином тієї чи іншої держави (простору певної держави), одночасно в широкому сенсі є громадянином і усього людства. Людство як певна соціальна цілісність існувало завжди, але на різних етапах історії воно відрізнялося різним ступенем розвиненості інтегральних соціальних зв'язків. Зараз людство розвивається як соціальна спільнота, що охоплює увесь світ, коли є відчуття спільної долі, спільного проживання на одній планеті. Можна відзначити при цьому дедалі більшу об'єднаність людства загалом і кожної окремої людської долі. Людство відчуло потребу існування в єдиному людському просторі, який охоплює і природно-правовий, і це єдиний простір, в якому панують норми і закони ідеального (гармонійного) співжиття та який люди покликані берегти й охороняти.

Зрештою, надмірна глобалізація може призвести до втрати самобутності правових систем, народів і кожної людини зокрема. Потрібно пропагувати моральні цінності, що є такими для усього людства (цінність життя людини, її честі і гідності, взаєморозуміння між людьми різних політичних та релігійних поглядів, мирного вирішення усіх проблемних питань тощо). Такий підхід сприятиме формуванню гуманного морально-правового "середовища" розвитку людини.

Формування людської особистості – це завжди соціальний процес. Люди разом створюють своє оточення в усій сукупності його соціокультурних та психологічних утворень, зокрема державних. Адже людина завжди потребує упорядкованого існування, управління, стабільності.

Людина повинна оволодіти своєю соціальною сутністю, щоб знайти свій суспільний образ, тому сутність людини, як було сказано вище, – це передусім сутність соціальна. Буття людини немислиме поза соціальним середовищем, без суспільства. Адже людина, як особистість, завжди є сукупністю лише певних відносин, які можна окреслити як індивідуальне буття відносин суспільства, які вона у своїй життєдіяльності зробила внутрішнім надбанням [12, с. 58]. У природно-правовому просторі людина, в процесі своєї життєдіяльності формує для себе безліч ідеалів та ціннісних установок. Безперечно, що усі вони є значущими для повноцінного функціонування індивідів, але одним з найважливіших регуляторів поведінки людини, на нашу думку, є правовий ідеал.

Висновок. Зараз уже не викликає сумнівів, що процес глобальних змін досяг значних масштабів, а отже, вивчення можливостей природного права врегулювати суспільні відносини, визначити місце людини у природно-правовому просторі і зміна нею (людиною) буттєвого простору та соціоприродного простору є актуальними. З огляду на те, що на прикладі розвитку цивілізації ми бачимо, до яких наслідків може призвести діяльність людини, що відкидає норми природного права, варто зупинитись і кожній людині, а згодом і всій світовій спільноті на власних діях, вчинках і поведінці, адже жодні державні утворення, авторитетні можновладці і міжнародні організації не здатні створити досконалішої моделі існування людства, ніж це зробив Всевишній за законами природи. Людина може тільки черпати ті істинно правильні норми і здійснювати на їх основі свій розвиток. За таких умов людство зможе досягти небачених висот, а в разі нехтування нормами природного права і розвитку воно приречене.

1. Бачинін В. А. *Філософія права : словник* / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – 408 с. 2. Киселева О. А. *Феномен человеческой жизни* / О. А. Киселева. – К. : Наук. думка, 1994. – 84 с. 3. Кант И. *Антропология с прагматической точки зрения* / Иммануил Кант ; (авт. предисл. Ю. В. Петров). – СПб. : Наука, 1999. – 472 с. 4. Кант И. *Соч. : в 6 т.* / И. Кант. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4, Ч. 1. – 544 с. 5. Локк Дж. *Избранные философские произведения : в 2 т.* / Дж. Локк. – М. : Изд-во соц.-эконом. лит., 1960. – Т. 1. – 734 с. 6. Монтескье Ш. *О духе законов* /

III. Монтезьє. – М. : Мысль, 1999. – Кн. 2. – 672 с. 7. Маркс К. Злидні філософії. Відповідь на “Філософію злиднів” Прудона / Карл Маркс ; пер. з нім. С. Вікула. – Х. ; Берлін ; Нью-Йорк : Укр.-американ. вид-во “Космос”, 1923. – 136 с. 8. Кушерець В. І. Антропологія права : навч. посіб. / В. І. Кушерець, В. М. Кравець, С. О. Мосьондз ; за ред. В. І. Кушереця. – К. : Знання України, 2011. – 224 с. 9. Сливка С. С. Філософія права : навч. посіб. / С. С. Сливка. – К. : Атіка, 2012. – 256 с. 10. Абульханова-Славская К. А. Стратегія життя / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 300 с. 11. Субетто А. И. Доктрина духовно-нравственной системы ноосферного человека и ноосферного образования / А. И. Субетто. – СПб., Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2008. – 98 с. 12. Конев В. А. Онтологические особенности мира человека / В. А. Конев. – Самара : Самар. ун-т, 2003. – 72 с.

REFERENCES

1. Bachynin V. A. *Filosofija prava : slovnyc / V. A. Bachynin, V. S. Zhuravs'kyj, M. I. Panov.* – K. : In Jure, 2003. – 408 s. 2. Kyseleva O. A. *Fenomen chelovecheskoj zhyzny / O. A. Kyseleva.* – K. : Nauk. dumka, 1994. – 84 s. 3. Kant Y. *Antropologija s pragmatycheskoj tochky zrenyja / Ymmanuyl Kant ; Ju. V. Petrov (avt. predysl.).* – SPb. : Nauka, 1999. – 472 s. 4. Kant Y. *Soch. : v 6 t. / Y. Kant.* – M. : Mysl', 1965. – T. 4, ch. 1. – 544 s. 5. Lokk Dzh. *Yzbrannyye fylosofskye proyzvedenyja : v 2 t. / Dzh. Lokk.* – M. : Yzd-vo soc.-ekonom. lyt., 1960. – T. 1. – 734 s. 6. Montesk'e Sh. *O duhe zakonov / Sh. Montesk'e.* – M. : Mysl', 1999. – Kn. 2. – 672 s. 7. Marks K. *Zlydni filosofii'. Vidpovid' na "Filosofiju zlydnyv" Prudona / Karl Marks ; per. z nim. S. Vikula.* – H. ; Berlin ; N'ju-Jork : Ukr.-amerykan. vyd-vo "Kosmos", 1923. – 136 s. 8. Kusherec' V. I. *Antropologija prava : navch. posib. / V. I. Kusherec', V. M. Kravec', S. O. Mos'ondz ; za red. V. I. Kushercja.* – K. : Znannja Ukrai'ny, 2011. – 224 s. 9. Slyvka S. S. *Filosofija prava : navch. posib. / S. S. Slyvka.* – K. : Atika, 2012. – 256 s. 10. Abul'hanova-Slavskaja K. A. *Strategija zhizni / K. A. Abul'hanova-Slavskaja.* – M. : Mysl', 1991. – 300 s. 11. Subetto A. I. *Doktrina duhovno-nravstvennoj sistemy noosfernogo cheloveka i noosfernogo obrazovanija / A. I. Subetto.* – SPb., Kostroma: KGU im. N. A. Nekrasova, 2008. – 98 s. 12. Konev V. A. *Ontologicheskie osobennosti mira cheloveka / V. A. Konev.* – Samara: Samar. un-t, 2003. – 72 s.